

54e jaar, n° 2 (februari 1954), blz. 3-6.

De Vlaamse Haringvisserij voor de Hoofden in de Middeleeuwen

(XIIe en XIIIe eeuw)

L'histoire de la pêche harenguière en Belgique commence dans cette partie de la vieille Flandre, qu'on nomme aujourd'hui la Flandre française et où se trouvent les ports de Boulogne, de Calais, de Gravelines, de Mardyk et de Dunkerque. Dès le commencement du XIIe siècle nous y constatons l'existence d'une pêche harenguière active dans les eaux à l'entrée du Pas de Calais. On y pêchait surtout en octobre et en novembre. Le premier grand centre de cette pêche fut Gravelines (Grevelinge) à l'embouchure de l'Aa et avant-port de Saint-Omer, grande ville industrielle de la vieille Flandre. Calais au XIIIe et XIVe siècles eut également quelque importance comme port harenguier. En 1347 cependant la ville fut prise par les Anglais (légende des six bourgeois de Calais, éternisée par le monument d'Auguste Rodin) et devint une tête de pont anglaise en face de Gravelines. Depuis lors Gravelines et Calais furent dépassés comme port de pêche par Dunkerque, Nieuport, Ostende, Blankenberge, Damme et Biervliet, qui étendirent leur action jusque dans la Mer du Nord.

De oudste geregelde zeevisserij, waarvan in Vlaanderen spraak is, was de haringvangst vóór «de Hoofden», nabij de banken Dyck, Sandetties en Ruytingen, aan de ingang van het Nauw van Calais. Het eerste belangrijk centrum van deze haringvisserij was Grevelinge, heden Gravelines (département du Nord), gelegen aan de monding van de Aa, alwaar de graaf op de aangevoerde haring een tol deed heffen. Van deze tol wordt voor het eerst melding gemaakt in 1127. Hetzelfde jaar horen we ook spreken van de druk bezochte vismarkt te Ieper en van de Ieperse vissers, die hun bedrijf in de nabijgelegen kustwateren uitoefenden. De desbetreffende tekst zegt duidelijk, dat de vissers aldaar de vis in grote hoeveelheden vingen. Dit feit wordt trouwens bevestigd door de tegenwoordigheid op dat ogenblik van walvissen in de wateren van het Nauw van Calais. Het mirakelverhaal dat het leven van de H. Arnoldus, stichter en patroon van de abdij van Oudenburg schetst, verhaalt ons hoe in 1123 de vissers er in slaagden, na beroep op de tussenkomst van deze heilige, een grote walvis te vangen. Ze zouden aan Sint Arnoldus een stuk walvisvles beloofd hebben, zo hun onderneming mocht slagen. Dat dit dan ook werkelijk geschied is, blijkt uit de toenmalige vissersgebruiken te Bonen (Boulogne-sur-Mer). De vissers van deze oude haven hadden inderdaad de gewoonte aan de abdij van Sint-Wulmar niet alleen makreel- en haringtienden te betalen, maar eveneens van ieder gevangen walvis een stuk vlees uit de staart af te staan (vóór 1121). Deze verschillende bijzonderheden wijzen wel degelijk op de jaarlijkse verschijning van belangrijke haringconcentraties in de nabijheid van de Vlaamse kust. Dit verklaart dan ook waarom we in de loop van de XIIe eeuw in de kuststreek tussen Nieuwpoort en Bonen zoveel vissersdorpjes en zeehavens zien ontstaan. Het waren Witzand (Wissant),

Zandgat (Sangatte), Kales (Calais), Peternesse (Saint-Pierre), Coulogne, Marck, Ooie (Oye), Sint-Folkwin (Saint-Folquin), Grevelinge, Loon, Mardyk, Sinte (Synthe), Duinkerke (Dunkerque), Zuydcoote, Ghyvelde, Oostduinkerke en Nieuwpoort. Deze lijst is veelbetekenend voor de aangroei van de vissersbevolking in de kuststreek nabij het Nauw van Calais. Zeker, aan de jaarlijkse haringcampagne, welke vooral in November plaatsgreep, namen ook veel boeren uit de dorpen achter de kust deel. Overigens deden ook de meeste vissers zowel aan visserij als aan landbouw, volgens de seizoenen.

De haringvangst in het Nauw van Calais moet onder de regering van Filips van de Elzas (1159-1191) reeds een niet te versmaden economische betekenis gekregen hebben. Dit blijkt eerst en vooral uit het feit dat het deze graaf was die overging tot de stichting van de «nieuwe steden» Grevelinge (1161), Nieuwpoort (1163), Mardyk (+ of — 1170), Calais (1170) en Duinkerke (+ of — 1190) en wel om er zijn tolleren te vestigen. Te Nieuwpoort deed de graaf, volgens de keure die hij in 1163 aan deze pas gestichte gemeente verleende, tolleren heffen op al de aangevoerde vis, waaronder in de eerste plaats haring, maar ook walvisvles. De tol drukte bovendien ook op de «buizen», die verse haring aanvoerden, wat nogmaals wijst op de reeds gemelde haringconcentraties in het Nauw van Calais. Dat de Vlaamse haringvisserij aldaar een grote uitbreiding begon te nemen, blijkt echter vooral uit de pogingen, die van 1179 af door de geestelijkheid van het bisdom Terwaan (Térouanne) in het werk gesteld werden om de vissers van de kuststreek tussen Nieuwpoort en Calais aan de heffing van het haringtiend, een geldelijke bijdrage aan de kerk, te onderwerpen. De abdij Sint-Bertwin (Saint Bertin) te Sint-Omaars (Saint-Omer) was de eerste, die, in 1179, van paus Alexander III het nieuw voorrecht wist te verwerven. Met de goedkeuring van de graaf, Filips van den Elzas, zou ze overgaan tot de heffing van het tiend in de parochiën, waarover ze de zielzorg had, namelijk in de vissersplaatsen Kales, Peternesse, Sint-Folkwin, Grevelinge en Loon, maar stuitte hierbij onmiddellijk op het verzet van de bevolking. Hetzelfde jaar kwam het te Kales tot relletjes, waarbij twee monniken van de abdij Sint-Bertwin, die het tiend kwamen binnen, in de kerk een toevlucht moesten zoeken. Wel is waar greep de graaf persoonlijk in door aan de opstandige Kalesiaanse bevolking een zware boete op te leggen, maar van een betaling van het haringtiend kwam er voorlopig niet veel in huis. De volgende jaren werden de pogingen tot invoering van het tiend op het overig gedeelte van de kust van het bisdom Terwaan voortgezet. Ditmaal hadden ze meer kans tot slagen, aangezien de graaf zelf voor de verwezenlijking er-

van instond. In 1183 ontvingen de abdij O.-L.-V. van Kapelle te Marck (bij Kales), de abdij van Sint-Winnoksbergen en de abdij Sint-Niklaas van Veurne hetzelfde voorrecht als de abdij Sint-Bertwin in de parochiën waarover ze respectievelijk de zielzorg hadden. De eerste te Ooie en te Marck, de tweede te Mardyck, te Duinkerke, te Stine, te Teteghem, te Zuydcoote en te Ghyvelde en de derde te Oostduinkerke en te Nieuwpoort. Eerst omstreeks 1190 nochtans blijken de vissers er toe gekomen te zijn aan de verplichtingen, die hen opgedrongen werden, te voldoen. Alle moeilijkheden waren evenwel nog niet uit de weg geruimd. De zeelieden poogden door middel van valse aangifte in zake de gemaakte vangsten en winsten de betaling van de hen opgelegde tiendegelden gedeeltelijk te ontduiken. Dit zou zo gans de middeleeuwen blijven voortduren en somtijds tot bloedige conflicten aanleiding geven. De heffing van het tiend bestond inderdaad in de opeising van een gedeelte van de door de vissers en hun helpers gemaakte winsten. Het werd, zoals alle kerkelijke tienden, verdeeld in drie delen. De abdij, waarvan de vissersparochie afhing, behield één derde. De twee andere derden gingen, het ene naar de kerkfabriek of de pastoor van de parochie, het andere naar de «dis» of het armbestuur van de parochie. Voor de kerken van de Vlaamse kust was deze geldelijke bijdrage een voornamelijk bron van inkomsten.

De verschillende akten, waarin van de instelling van het haringtiend of van de heffing en de verdeling ervan spraak is, geven ons enkele bijzonderheden over de vaartuigen, de bemanningen en de netten, die in de haringvisserij in het Nauw van Calais gebruikt werden. Aanvankelijk blijkt men alleen in de maanden Oktober en November, toen de vis tot onder de kust kwam, te zijn uitgevaren. Men gebruikte hiertoe open boten met een zeker aantal zitbanken en voortbewogen door roeiers, waarvan het aantal schommelde van minder dan 7 tot meer dan 13 koppen. De haring werd gevangen door middel van een reeks drijfnetten, die rechtstandig in het water hingen en, aan elkaar gekoppeld, de «vleet» vormden. Ze werden geleverd door de leden zelf van de bemanning, die aldus in samenwerking met de stuurman, wiens «vennoten» ze waren, optraden. Het was dan ook na afloop van het haringseizoen, toen stuurlieden en vennoten onder elkaar de winsten verdeelden, dat ook het aandeel van de kerk moest worden uitgekeerd. Dit aandeel kon, volgens de grootte van de boot en het cijfer van de bemanning, hetzij een volledig «manspart», hetzij de helft of een vierde van zulk «manspart» bedragen.

Dat de meeste vissers van de kuststreek tussen Nieuwpoort en Kales niet ver in zee gingen ligt voor de hand. Dit blijkt trouwens ook uit het feit dat de abdijen met eigen vissers, somtijds gekozen onder de lekebroeders, en met eigen boten aan de haringcampagne in het Nauw van Calais deelnamen. Ze werden daarin zelfs door de graaf van Vlaanderen gesteund. De vrouwen abdij O.-L.-V. van Kapelle ont-

ving aldus in 1177 van Filips van de Elzas een jaarlijkse rente van 3 pond, die door de grafelijke tol te Grevelinge aan haar uit te keren was en die dienen moest om de herstellingen aan haar vissersboot, welke zelf een geschenk van de graaf was, te bekostigen. De abdij van Sint-Winnoksbergen verkreeg in 1183 van dezelfde graaf Filips voor haar vissersboot — in geval ze deze tijdens de haringcampagne uitstuurde — volledige vrijstelling van betaling van de grafelijke tollens in de verschillende Vlaamse kusthavens. De abdij van de Duinen te Koksijde en haar filiaal de abdij van Ter Doest te Lissewege bezaten zelfs verschillende schepen, die naast de vrachtvaart op Engeland, heel waarschijnlijk ook voor de zeevisserij aangewend werden. Dank zij de tussenkomst van Filips van den Elzas, verkregen zij in 1187 van koning Hendrik II van Engeland voor hun kleine vloot belangrijke voorrechten, waaronder de toelating hun vaartuigen in de Engelse havens te mogen herstellen. De monniken van beide abdijen ontvingen bovendien van de graaf omstreeks 1190 te Grevelinge het bezit van 15 gemeten duinen- en schorregrond als veld voor het drogen en het herstellen van hun vis- en haringnetten.

De Vlaamse haringvisserij in het Nauw van Calais blijkt van meet af aan volledig aan de bevolking zelf te goede te zijn gekomen en niet voor uitvoer naar het buitenland bestemd te zijn geweest. Alhoewel ze regelmatig elk jaar plaats greep kon het gebeuren dat ze wegens oorlogsomstandigheden, of zelfs wegens zuiver natuurkundige oorzaken, mislukte. Aldus in 1218, jaar waarin de vissers van Grevelinge zich op het einde van het haringseizoen bij hun parochiale overheid, namelijk bij de abdij Sint-Bertwin te Sint-Omaars, verontschuldigten het door hen te betalen tiend niet te kunnen storten, zagezegd omdat toen de hevige vorst vóór en op Sint-Maarten (11 November) de visvangst verhinderd zou hebben. Deze verontschuldiging zou men evenwel ook kunnen interpreteren als een nieuwe poging van de vissers van Grevelinge om aan de uitkering van het haringtiend te ontsnappen.

Trouwens in 1235 brak er te Nieuwpoort tegen de geestelijkheid van de Sinte-Walburgakerk, te Veurne, die sedert 1207 eveneens het vistinge diert eisen, een zwaar oproer uit, tijdens dewelke twee geestelijken gedood en een klerk zwaar gewond werden. Voor dit vergripen zou de Nieuwpoortse vissersbevolking zwaar bestraft worden, o.a. met zware boeten en verre bedevaarten. Het uiteindelijk resultaat was evenwel, dat de Nieuwpoortenaars van de heffing werden vrijgesteld en alleen hun gewone verplichtingen tegenover hun eigenlijke parochiale geestelijkheid afhanginge van de Sint-Niklaasabdij te Veurne te vereffen hadden. Dat twee kerkelijke instanties terzelfder tijd er zich wilden op toe leggen te Nieuwpoort en te Oostduinkerke haringtienden te heffen, toont genoegzaam aan hoe belangrijk de zeevisserij aldaar geworden was.

Het belangrijkste centrum van de haringcampagne in het Nauw van Kales zou gedurende gans de XIIIe eeuw Grevelinge blijven. Guillaume le Breton, een kronijkschrijver die in 1213 deel uitmaakte van het gevolg van Filips II, koning van Frankrijk, op zijn veldtocht in Vlaanderen tegen graaf Ferrand van Portugal, hemelt in zijn verzen de macht en de rijkdom van Damme en ook van Grevelinge op. Van Nieuwpoort en Duinkerke, evenals van Kales, spreekt hij evenwel niet. Dezelfde kronijkschrijver verklaart onomwonden dat de Vlamingen grote viseters zijn en getuigt hierbij dat naast de koopvaardij en de landbouw, de visvangst tot de voornaamste bestaansmiddelen van de bevolking behoorde. Grevelinge voorzag in de bevoorrading van een groot aantal steden, waaronder in de eerste plaats van Sint-Omaars, eveneens gelegen aan de Aa, waarvan het trouwens de voorhaven was. Beiden waren evenwel in 1212 van elkaar gescheiden geworden, toen Sint-Omaars bij Artezië werd ingelijfd. Dank zij haar voorrecht van tol vrijdom bleef deze stad evenwel de voornaamste afnemer van vis te Grevelinge. Toen evenwel in 1276, als gevolg van moeilijkheden tussen Vlaanderen en Engeland, de haringvisserij in de Engelse wateren nabij Great-Yarmouth onmogelijk werd en de bevolking voor de bevoorrading aan vis, niets anders dan de vangst in het Nauw van Calais overbleef, ging graaf Gwijde van Dampierre tot drastische maatregelen over. Hij beperkte de aankoop, het inzouten en de uitvoer van haring te Grevelinge tot een maximum van 25.000 stuks (2 1/2 last of zowat 2.500 kilo) per dag en per koper. De kooplieden van Sint-Omaars, tegen wie deze maatregel gericht was, deden dan ook door hun schepenen bij het Parlement van Parijs, het opperste Franse gerechtshof, een proces tegen Gwijde van Dampierre inspannen. De graaf werd in 1279 door het koninklijk rechtswezen in het ongelijk gesteld en zijn decreet nietig verklaard. Gwijde van Dampierre moest zich, op dat ogenblik, toen hij vanwege de Franse koning nog andere vernederingen onderging, wel onderwerpen. Weldra erkende hij, waarschijnlijk in 1282, de oude voorrechten van de lieden van Sint-Omaars te Grevelinge en stond hen toe in die haven, zonder de minste beperking, noch betaling van grafelijke tollén, zoveel haring te kopen, dag en nacht in te zouten en vers of gezouten uit te voeren als ze verkozen. Uit dit belangrijk vonnis vernemen we dus wel degelijk dat de te Grevelinge aangevoerde verse haring terstond door de lieden van Sint-Omaars ingezouten werd om daarna te worden uitgevoerd. Er bleef ons één gegeven bewaard, welke ons zou kunnen toelaten de hoeveelheid van de te Grevelingen verhandelde haring min of meer te schatten en wel in de grafelijke rolrekening van de Grevelingse tol van 1296. Volgens dit stuk bedroeg de pachtsom van de haringtol te Grevelinge dat jaar 57 pond en 10 schellingen. Indien we aannemen, dat de haringtol er evenals te Nieuwpoort en in andere Vlaamse havens, één denier per 1000 stuks haring bedroeg, moest deze pachtsom, om gedekt te zijn, tenminste op een totaal

van 1.380 last of ongeveer 1.380.000 kilo haring verhaald worden. De gemiddelde jaarlijkse aanvoer van haring kan veel hoger gelegen hebben, aangezien de lieden van Sint-Omaars te Grevelinge geen enkel tol te betalen hadden tijdens het haringseizoen per man en per dag soms meer dan 2 1/2 last aankochten en uitvoerden.

De enige Vlaamse havenstad aan het Nauw van Calais, waarvan de oude stads- en havenberekeningen, althans gedeeltelijk, behouden gebleven zijn, is Kales. Deze rekeningen klimmen op tot 1268 en zijn zeer belangrijk voor de geschiedenis van de zeevisserij. Te Kales, dat, alhoewel het in 1191 Artezië ingelijfd geworden was, toch een Vlaams sprekende bevolking had, werden door de schepenen op het haringbedrijf twee stedelijke belastingen geheven. De ene belasting werd als een vrijwillige bijdrage van de vissers beschouwd en heette « portdeel ». De andere was een echte fiscale heffing en heette « maltota ». We kennen de cijfers van de opbrengst van de beide heffingen voor het jaar 1278. Het « portdeel » bracht toen 324 mark op en de « maltota » 693 pond. Spijtig dan we nog steeds niet het tarief van de beide belastingen kennen. Het tamelijk aanzienlijk bedrag van de opbrengst van de twee heffingen toont ons evenwel aan hoe in 1278 het haringbedrijf in het Nauw van Calais steeds belangrijk bleef. Naast de eigenlijke Kalesiaanse stadsrekeningen, die in het Latijn opgesteld zijn, bleven ons evenwel ook de havenrekeningen van de graven van Artezië voor Kales bewaard. Zij zijn enig in hun soort voor een Vlaamse havenstad in de XIVe eeuw. Ze geven ons een uitvoerige opsomming van al de ingekomen vaartuigen met hun naam, hun plaats van herkomst en de naam van hun stuurman, alsmede van al de ontscheepte goederen en de som van de betaalde havengelden en tollén. Ze leren ons, dat de haven van Kales in de eerste helft van de XIVe eeuw ook aangedaan werd, alhoewel slechts sporadisch, door schepen uit Grevelinge, Duinkerke, Nieuwpoort, Lombardsijde. Oostende, Blankenberge, Sluis, Brugge en zelfs uit Antwerpen. Zo ontscheepte de laatste maanden van het jaar 1330 verschillende Duinkerke en Blankenbergse vissers er al tezamen zowat 55.000 stuks makreel. Van groter belang is evenwel het feit dat ze eveneens de hoeveelheden verse haring, die er door de Kalesiaanse en andere vissers ontscheept werden, opsommen. Onder deze rekeningen, die driemaal in het jaar ingediend werden, zijn degene die op « Chandeleur » (2 Februari) afgesloten werden, de voornaamste. Ze bevatten inderdaad de cijfers van de geregistreerde verkoop van verse haring tijdens het seizoen 1 November-2 Februari. Volgens genoemde rekeningen werden voor de haringcampagnes van de periodes 1313-1314, 1319-120 en 1328-1329 respectievelijk een verkoop van 750 last, 550 last en 778 last haring geboekt. Het hoogste cijfer, welke in de rekeningen van « Chandeleur » voorkomt, is dit voor het haringseizoen 1320-1321, toen de geregistreerde verkoop tot 1010 last steeg. Dit waren nochtans recordcijfers. Over het al-

gemeen waren de cijfers voor het termijn 1 November-2 Februari lager dan 500 last. Rekening houdend met de verse haring, die ieder jaar vóór 1 November en na 2 Februari door de vissers aangevoerd werd, mogen we aannemen dat de jaarlijkse gemiddelde opbrengst van de Kalesiaanse haringvisserij 800 à 900 last, d.i. 800.000 à 900.000 kilo haring bedroeg. Uit de havenrekeningen leren we verder, dat de graaf van Artezië te Kales op de vissersboten twee tollën hieven. De ene was de « chincaisne » geheven op de boten van over Bonen en andere vreemde vaartuigen, die meer bepaald tussen 29 September en 30 November de haven van Kales als aanlegplaats gebruikten. De andere was de « herenc le comte », die door de haringboten van Kales en omgeving verschuldigd was. Beide heffingen werden jaarlijks aan de meestbiedende in pacht gegeven. Uit hun pachtsom kunnen we afleiden hoeveel schepen jaarlijks van uit Kales aan de haringcampagne deelnamen. Het moeten er in de eerste helft van de XIVe eeuw gemiddeld 30 à 90 inlandse en 200 à 300 vreemde, meestal Franse boten van over Bonen geweest zijn. Kales werd in 1347, in het begin van de Honderdjarige Oorlog, door de Engelsen op de Fransen veroverd. De beroemde groep van de zes « bourgeois de Calais », waaronder de burgemeester Eustaas van Peternesse (Eustache de Saint-Pierre), die door hun doodsverachting en opofferingsgeest hun stad van de algehele vernieling en ondergang wisten te redden, waren dan ook mensen, die in nauw verband met de haringvisserij stonden

en in zekere zin tot de geschiedenis van ons volk behoren. Het is trouwens voldoende bekend, dat de Kalesiaanse zeeroovers tot 1347 straffeloos hun bedrijf wisten uit te oefenen, gezien ze hun ware identiteit konden verbergen door zich als Vlamingen te doen doorgaan, wat ze door hun taal, maar niet door hun nationaliteit waren. Het verlies van Kales was dan ook voor de Vlaamse visserswereld niet zonder betekenis. De stad hield inderdaad op een Vlaamse vissersplats te zijn. Ze werd door haar oude bevolking ontruimd en opnieuw met Engelse onderdanen bevolkt. Aldus werd ze het eerste Engelse steunpunt op het vasteland. Het eigen terrein van de Vlamingen reikte voortaan slechts tot aan Grevelinge, welke door de graven van Vlaanderen tot een grenspost tegenover Kales ingericht werd.

Voor de andere Vlaamse vissersplaatsen hebben we geen statistische gegevens als voor Kales en Grevelinge bewaard. Nieuwpoort, Duinkerke en de overige Vlaamse visserijhavens bleven overigens niet bij de korte haringcampagne in het Nauw van Calais. Nog vóór 1250 breidden ze hun bedrijvigheid tot de Engelse en zelfs tot de Schotse wateren van de Noordzee uit. Deze expansie zou als gevolg hebben, dat de Vlaamse haringvisserij uitgroeide tot een cyclus, waarvan de vangst in het Nauw van Calais slechts de eindfase was. In de XIVe eeuw zouden Kales en Grevelinge als aanvoercentra door Nieuwpoort, Duinkerke, Oostende, Blankenberge, Damme en Biervliet voorbijgestreefd worden.

Sucres de Tirlemont

PAINS

MORCEAUX

RATIONS EMBALLEES

PERLES

GRANULES

SCIURES

IMPALPABLES

EXIGEZ-LES EN EMBALLAGES D'ORIGINE

Société belge des Peintures

ANCIENNEMENT

LES FILS LEVY-FINGER

Tél. 26.39.60

26.43.07

BRUXELLES

rue E. Tollenaere, 34

LA FREGATE

-- Peintures marines et sous-marines --

★ ● ★

VERNIS pour BATEAUX